

B İ B L İ Y O G R A F Y A

Jan Rypka et Miloš Borecký: *Farruḥî*. Archiv Orientální. Journal of the Czechoslovak Oriental Institute, Prague. Vol. XVI, 1-2 (December 1947), s. 17-75.

Prof. Jan Rypka ve Miloš Borecký'nin müştereken yayınladıkları bu uzun ve kıymetli araştırmanın gayesi, bizzat kendilerinin de açıkladıkları gibi:

1. Büyük Türk hükümdarı Gazneli Sultan Mahmud'un sarayında yaşayan şâirler arasında bir çok üstün vasıflarıyla temayüz eden ve İran edebiyatı tarihinin en önemli simalarından biri olan Ferruḥî'nin, —Esedî gibi eski lugatçılar ve Niẓāmî-i 'Arūzî, Reşîdu'd-dîn Vaṭvāt, 'Avfî, Devlet-Şāh gibi şuarâ tezkirecileri veya poetik eser müellifleri tarafından gerek şevâhid ve gerekse örnek olarak zikredilen— mısralarının Dîvân'ındaki mukabillerini bulmak ve âid oldukları manzûmeleri tesbit etmek,

2. Bu mısralar arasında yanlışlıkla Ferruḥî'ye atfedilenleri ayırmak ve kat'i olarak ona âid bulunanları tayin etmek,

3. Bu mücerred mısraları türlü bakımlardan incelemek ve intikadî bir surette metin tesisi suretiyle a) Hâlen elimizde bulunan *Ferruḥî dîvânı*'nın metnini tashih ve ikmal etmek, b) Yapılması gereken bir Farsça lugat için misaller, daha doğru bir tâbirle şevâhid sağlamak,

4. Bu mısraları tercüme etmek,

5. Yeni ve eski tradition'da Ferruḥî'ye âid metinlerin mütakabil münasebetleri hakkında bir fikir vermektir.

Müellifler bu gayeye ulaşmak için pek mükemmel bir metod takib etmişler ve şimdiye kadar gerek İran edebiyatının ve gerekse Türk edebiyatının büyük şahsiyetleri hakkında benzerleri pek nadir olan bu nevi araştırmalar için güzel bir örnek ortaya koymuşlardır.

* * *

Biz burada müelliflerin hütun dikkat ve titizliklerine rağmen kurtulamadıkları bazı yanlışlıklara temas etmek istiyoruz :

Prof. J. Rypka ve J. Borecký, Ferruḥî'nin edebî faaliyeti hakkında izahlarda bulunurlarken (Bk. s. 22) onun *Tercumânü'l-belāga* adlı poetikle ilgili bir eser yazdığından da bahsediyorlar. Kendilerinin bu hususta ifadesine istinad ettikleri Mirza Muhammed Kazvîni, *Tercumân'ül - belāga*'nın Ferruḥî tarafından yazıldığını Devlet-şāh-ı Semerkāndî'nin H. 892 tarihinde telif ettiği *Tezkiretü's-şuarā*'sından naklen bildirmekte ve hattâ bu tezkirede mezkûr eserden alınmış bir fıkranın mevcud olduğunu, ayrıca Reşîd ü'd-dîn Vaṭvāt'ın (ölm. 573/1177) *Ḥadā'ik-u's-sihr fi dakā'iki's-si'r*'inde bahsettiği *Tercumân'ül - belāga*'sının da aynı eser olabileceğini ileri sürmektedir (Bk. *El-mu'cem fi me'āyiri eş'ari'l-Acem*. A treatise on the prosody and

poetic art of the Persians by Ş e m s u ' d - d i n M u ḡ a m m e d b. Ḳ a y s. Ed. Mirzā Muḡammed b. 'Abdu'l-Vehhāb. London 1909, Gibb Memorial Ser. X. Muḡaddime-i muṣaḡḡih, s. 6).

Fakat gerek Devlet-şāh'ın ve gerekse Reşīdu'd-dīn Vāṭvāṭ'ın eserlerinde bu konu ile ilgili olarak verilen bilgilerin esaslı bir surette tenkide tâbi tutulması İran edebiyatı tarihinin bu büyük âliminin hataya düştüğünü J. Rypka ve Miloş Borecký'nin de aynı hatadan kurtulamadıklarını göstermektedir¹. Şöyle ki:

1. Devlet-şāh (ölm. 900/1495) Tezkire'sinde, Ferruḡî bahsinde onun *Tercumānu'l-belāga* adlı bir eseri olduğunu kaydediyor (nşr. Edward G. Browne, London 1901, s. 57); diğer bir yerde de (Aynı edition, s. 9) şu cümlelerle başlayan bir fıkra naklediyor:

«صاحب ترجمان البلاغه آورده است که صاحب سعید مکرم بن العلاء بروزگار سلطان مسعود غزنوی از کریمان کرمان بود و وزیری با استقلال بوده؛ شیل الدوله که یکی از اکابر شعرا و فضلاست با آواز سباحت و کرم مکرم از نیشابور عنایت کرمان نمود و بمدح وزیر قصیده انشاکرد . . .»

Mirza Muhammed Kazvīnī'nin tahmini hilâfına bu fıkranın Ferruḡî'nin *Tercumānu'l-belāga*'sından alınmamış olduğu muhakkaktır. Çünkü fıkrada adı geçen şâir Şiblud-devle Hierî V. yüzyılda yaşayan Arab şâirlerinden olup Selçuklu veziri Nizâmü'l-mülk'ün (408—485) maiyyetinde bulunarak kızıyla evlenmiş, onun katlinden sonra da Bağdad'da H. 505 tarihinde ölmüştür. Yine aynı fıkrada zikredilen Mükrem b. ü. 'Alā 524/1130'da ölen meşhur şâir Ebū İshāk İbrāhîm b. Yaḡyā b. 'Osmānî'l-Gazzî'nin memdūhudur (Divanı İstanbul kütüphanelerinde, ezcümle Esad Efendi Ktp. Nr. 2591 ve Âtıf Efendi Ktp. Nr. 2053'te bulunan bu şâir hakkında bk. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, Suppl. I, Leiden 1937, s. 448). Buna göre 429/1038 tarihinde vefat ettiği kat'i bir şekilde bilinen Ferruḡî'nin kendisinden yüz yıla yakın bir zaman sonra ölen şahıslardan bahsedemeyeceği kolaylıkla anlaşılır.

2. Esasen Devlet-Şāh bu fıkrayı Ferruḡî'ninkisinden sarfı nazar, başka bir şahsın yazmış olabileceği diğer bir *Tercumānu'l-belāga*'dan da almış olamaz. Çünkü bu fıkra Reşīdu'd-dīn Vāṭvāṭ'ın *Hadā'iku's-sihr*'inde, kendisine Bahāu'd-dīn Ebū Muḡammed Haraḡî tarafından anlatıldığı kaydı ile nakledilmekte (Bk. Abbas İkbāl neşri, Tahran s. d., s. 30 - 31) ve her iki mevkiin karşılaştırılması Devlet-Şāh'ın mehzazının bu eser olduğunu açığa vurmaktadır.

3 *Hadā'iku's-sihr*'de bahsedilen *Tercumānu'l-belāga*'ya gelince: Reşīdu'd-dīn Vāṭvāṭ'ın eserinin müellifini bildirmiyor; fakat çok kusurlu olduğunu, içinde zikredilen beyitlerin edebî kıymet taşımadığını yazarak ağır tenkidlerde bulunuyor. Halbuki R. Vāṭvāṭ, Ferruḡî'den sitayişle bahsetmekte ve kitabını onun bir mısraı ile bitirmeyi münasib gördüğünü söylemektedir (Bk. aynı eser, s. 87). Binaenaleyh eğer mukaddimede bahsettiği *Tercumānu'l-belāga*,

¹ Bu yanlışlık İran edebiyatı hakkında yazılan umumî eserlerde de yer almıştır. Msl. bk. E. G. Browne. *A literary History of Persia*, II, London 1920, s. 124.

Ferruḫî tarafından yazılmış olsaydı onun hakkında bu kadar takdirkâr kalarak tezada düşmesi imkânsızdı.

Bütün bu noktalara A b b a s İ k b a l'in, *Hadâik'u's-sihr*'in yeni editionuna ilâve ettiği hâşiyelerde kısmen temas edilmektedir (Bk. s. 114-5). Prof. J. Rypka ve M. Borecký, Ferruḫî'nin beyitlerini tesbit hususunda yine bu editiondan faydalandıkları halde her nedense kitabın sonundaki hâşiyelere dikkat etmemişler ve böylece Kazvîni'nin hatasından kurtulamamışlardır.

Hemen ilâve edelim ki sayın müdekkiklerin makalelerinin intişarından sonra bulunan bir kitab bu meseleyi kat'î bir şekilde halletmiştir: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin kıymetli Arab ve Fars filolojisi doçenti Ahmet Ateş, Fatih Kütübhanesinde 5413 numara ile mukayyed bir mecmua içinde (Vrk. 233 a - 290) Muhammed b. 'Ömeru'r-Râdüyânî adlı bir müellifin *Tercumānu'l-belāga* isimli eserini bulmuştur. (Bk. A. Ateş, *Tarcumān al-Balāga. Das früheste neupersische Werk über rhetorische Figuren*. Oriens. Milletlerarası Şark Tetkikleri Mecmuası, Vol. I. 1, Leiden 1948, s. 45-62). B. A. Ateş, Hicrî 482 ve 507 tarihleri arasında yazıldığı anlaşılan bu eserin, Reşidu'd-dîn Vāṭvāt'ın bahsettiği ve faydalandığı *Tercumānu'l-belāga* ile ayniyetini isbat etmiş, ayrıca Ferruḫî'nin bu isimde bir eseri olduğunu bildiren ve M. Kazvîni'ce faydalanılmayan diğer müelliflerin, bu arada bilhassa Yāḳūṭ'un (bk. *Mu'cemu'l-üdebā. Yāḳūṭs Dictionary of Learned Men*. Nşr. Ahmed Ferid Rıfā'î, Kahire s. d., Cild 19, s. 29) ifadelerini de tenkide tâbi tutmuş², netice itibarıyla bütün bu ifadelerin hiç bir esasa istinad etmeyen alelade rivâyetler olduğunu ortaya koymuştur.

* * *

Tercumānu'l-belāga hakkındaki bu açıklamalardan sonra J. Rypka ve M. Borecký'nin Ferruḫî'nin mısralarını tercüme ederlerken yaptıkları bazı hatalar üzerinde duracağız (Farsça ibare ve kelimelerin başındaki numaralar bunların alındığı bölümlere ve bu bölümlerde zikredilen beytlere, α ve β ise beytlerin birinci ve ikinci mısralarına delâlet etmektedir.) :

II. 11 β. — مرترایوان و خم سازد : «(et) te bātīt des palais aux voûtes (coupole)» şeklinde tercümesi uygun düşmemiştir kanaatindeyiz. Çünkü خم kelimesinin «building» manası da vardır (Redhouse, *Turkish and English Lexicon*, Cpl. 1921, s. 863: *Tercüme-i Burhān-ı Kāṭi*, İst. 1214, s. 333: خانة زمستانی = خم).

II. 28 α. — تا بدرخانه تو برکه نوبت : Bu mısradaki «ber geh-i nebet» ibaresinin «au temps de la relève des sentinelles» şeklinde tercümesi tamamiyle yanlıştır. Çünkü burada «neobet» kelimesi hukukî bir mana taşımakta ve Orta - zaman Türk - İslâm dünyasında bir hâkimiyet sembolü olarak hükümdarlar ve prensler tarafından, kendilerinin siyasi ve idarî nüfuzlarıyla mütenasib olarak günde bir kaç defa (en fazla beş) çaldırdıkları müzikayı ifade etmektedir (Bu hususta bk. *Histoire des Mongols de la Perse écrite en persan par Raschid - eldin*. Publiée, traduite en français accompagnée de notes et d'un mémoire sur la vie et les ouv-

2 Burada sayın Ahmed Ateş'in ufak bir yanlışlığını (Bk. s. 48) düzeltelim : Devlet-şâh'daki fıkrada Sultan Mahmud'un değil, Sultan Mes'ud'un adı geçmektedir.

rages de l'auteur par M. Quatre mère, Tome I, Paris 1836, s. 418, not 196³; Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*. Tome II, Leiden 1927, s. 731-2; Maḳrîzî, *Kitābu's-Sülūk li ma'rifeti düveli'l-mülük*. nşr. M. Muştafâ Ziyâde. C. I, 2, Kahire 1936, s. 461, not 2; A. Erzi, *Belleten*, C. IV, 14—15, 1940, s. 280—283; R. N. Frye, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol X, 2, 1947, s. 232). Binaenaleyh «سیدین شندی زند و زرین مزار» şeklindeki ikinci mısradaki sarahati, ayrıca beytin Sultan Muḫammed b. S. Maḫmūd'un medhi için yazılan bir kasıdeye aidiyetini de gözönüne alarak «ber geh-i nevbet» i «au temps de l'exécution de la musique royale» şeklinde tercüme etmek zaruridir⁴.

II. 77. — Ferruḫî'nin medhettiği 'Amîdu'l-mülk Hwāce Ebū Bekr 'Alî b. Ḥasan Ḳuhistānî'nin taşıdığı «ârız-ı sipāh» unvanı «inspecteur de l'équipement militaire» olarak tercüme ediliyor. Halbuki Gaznevîler zamanında «ârız-ı sipāh'ın ve bunun mukabili olarak kullanılan Şāhib-i dîvân-ı arz'ın⁵ yalnız askerî tefiş işleriyle meşgul olmadığını, bilhassa orduya aid tahsisat defterlerini tutmak, harp ve sulh zamanlarında levazım, teçhizat ve menzil meseleleri ile uğraşmak, harpte ganimetleri taksim eylemek vazifelerini gördüğünü biliyoruz (Bk. W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*. London 1928, Gibb Memorial N. S. V, s. 221, 230 ve F. Köprülü, *Arz maddesi*. İslâm Ansiklopedisi, 9. Cüz, 1942, s. 659).

Buna göre adı geçen unvanın «inspecteur de l'équipement militaire» şeklindeki tercümesi kifayetsizdir. «Ministre de l'équipement militaire» demek gerekir.

II. 79 β. — لاله رخانا: «O toi, à la face de tulipe» şeklindeki tercüme yerine «O toi, aux joues de tulipe» her halde daha doğru olurdu.

III. 9 α. — خورشید سالاران گیتی: «le soleil des princes du monde» yerine «le soleil des commandants (=des chefs militaires) du monde» demek daha doğru olur.

Yazımıza son vermeden evvel iki yer ismine de temas edelim:

S. 47, st. 29'daki Çugāniyân'ın Çagāniyân şeklinde düzeltilmesi gerekir (Bk. W. Barthold, *Turkestan*, s. 72-74).

II. 110 β'de zikredilen جردان = Cerdān yerine - bir ihtimal olmak üzere - جرزان = Cürzān ismi konulabilir (Bk. *Tārîḫ-i Sîstān*, nşr. Melik u's-şu'arâ Bahār, Tahran 1314, s. 77, not 4).

ADNAN SADIK ERZİ

³ Le mot *naubah* ou, comme on prononce en Égypte, *noubah*, ce terme qui, de la langue arabe, a passé dans le persan, désignait et désigne encore aujourd'hui un concert de musique, composé de tambours, de trompettes et autres instruments, qui se fait entendre chaque jour, à plusieurs reprises, au-dessus de la porte du palais d'un prince, et qui forme un des attributs les plus caractéristiques de la souveraineté, ou d'une dignité éminente.

⁴ Biraz kifayetsiz olmakla beraber «au temps de l'exécution de l'aubade royale», de teklii edilebilir.

⁵ Gaznevîler zamanında memleketin muhtelif merkezlerinde bu divana bağlı olmak üzere «ârız-ı sipāh» = «ârız-ı leşker»ler vardı. (Bk. Eb'ul-Fazl Beyhakî, *Tarih*, Tahran 1307, s. 124). Fakat yukarıda mevzubahs olan şahın Dîvân-ı 'arz'ın başında bulunduğu kat'i olarak bilinmektedir.